Χάνα Άρεντ : Η Ευρώπη και η πυρηνική βόμβα

Το κείμενο της Χάνα Άρεντ δημοσιεύτηκε το 1954 και περιλαμβάνεται στον τόμο Essays in Understanding [1930-1954].

Μετάφραση του Νίκου Κατσιαούνη

Στη σημερινή Ευρώπη, η ανάπτυξη, η κατοχή και η απειλή χρήσης πυρηνικών όπλων από τις Ηνωμένες Πολιτείες αποτελούν ένα θεμελιώδες γεγονός της πολιτικής ζωής. Βέβαια, οι Ευρωπαίοι έχουν εμπλακεί στις γνώριμες πλέον συζητήσεις για τη μαλθακότητα μιας χώρας που κυριαρχείται από τη σύγχρονη τεχνολογία, τη μονοτονία της μηχανής, την ομοιομορφία μιας κοινωνίας που βασίζεται στη μαζική παραγωγή και άλλα συναφή για πολλά χρόνια. Όμως στις μέρες μας το θέμα έχει προχωρήσει πολύ πέρα απ' αυτό. Η στενή σχέση μεταξύ του σύγχρονου πολέμου και μιας τεχνικοποιημένης κοινωνίας είναι πλέον εμφανής στον καθένα, με αποτέλεσμα μεγάλα κομμάτια του πληθυσμού –κι όχι μόνο οι διανοούμενοι– να αντιτάσσονται με πάθος και να φοβούνται την τεχνολογική πρόοδο και την αυξανόμενη τεχνικοποίηση του κόσμου.

Η τεχνολογία και ο μετασχηματισμός του κόσμου που αυτή επέφερε αποτελούν ξεκάθαρα αναπόσπαστο κομμάτι της ευρωπαϊκής ιστορίας από τις απαρχές της μοντέρνας εποχής, ώστε να καθίσταται εντελώς παράλογο να κατηγορούμε την Αμερική για τις συνέπειές της. Οι Ευρωπαίοι συνήθιζαν να βλέπουν την τεχνολογική πρόοδο της Αμερικής με τον ίδιο τρόπο που ο Τοκβίλ έβλεπε την πρόοδο της αμερικανικής δημοκρατίας, δηλαδή ως κάτι που αφορούσε θεμελιωδώς τον δυτικό πολιτισμό στο σύνολό του – αν και για κάποιους συγκεκριμένους λόγους βρήκε την πρώτη και σαφέστερη έκφρασή της στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η στάση αυτή άλλαξε μετά τη ρίψη της ατομικής βόμβας στη Χιροσίμα· έκτοτε, υπάρχει μια συνεχώς αυξανόμενη τάση τόσο να αντιμετωπίζουμε όλα τα

τεχνολογικά επιτεύγματα ως εγγενώς κακά και καταστροφικά όσο και να διακρίνουμε στην Αμερική κυρίως, και μερικές φορές στη Ρωσία, την επιτομή της καταστροφικής τεχνικοποίησης, η οποία είναι εχθρική και ξένη προς την Ευρώπη.

Αυτή η τάση να βλέπουμε τις πρόσφατες τεχνικές εξελίξεις ως ουσιαστικά μη ευρωπαϊκές δημιουργεί ακόμα μεγαλύτερη έκπληξη, δεδομένου ότι οι Ευρωπαίοι γνωρίζουν πολύ καλά πως η ανακάλυψη της πυρηνικής ενέργειας προήλθε σε μεγάλο βαθμό από τις προσπάθειες Ευρωπαίων επιστημόνων που κατέφυγαν στην Αμερική εξαιτίας των πολιτικών γεγονότων που συνέβησαν στις πατρίδες τους. Αντικειμενικά μιλώντας, ελάχιστα αξίζει να επισημάνουμε την παραγωγή πυρηνικών όπλων σαν ένδειξη ότι η τεχνικοποίηση είναι ένα μη ευρωπαϊκό ή αμερικανικό φαινόμενο. Βέβαια, λογικό ή όχι, έτσι αισθάνονται οι Ευρωπαίοι.

Μια αλλαγή στις σημερινές συζητήσεις για την τεχνολογία είναι προφανής. Οι καταστροφικές δυνατότητες των νέων όπλων είναι τόσο μεγάλες και η πιθανότητα φυσικής καταστροφής των ευρωπαϊκών χωρών εκλαμβάνεται ως κάτι το επικείμενο, ώστε η διαδικασία της τεχνικοποίησης να μη φαντάζει πλέον πρωτίστως αντι-πνευματική και ψυχοκτόνος αλλά γεμάτη με τον κίνδυνο της απόλυτης φυσικής καταστροφής. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα η αντι-τεχνολογική τάση να μην αποτελεί πλέον ιδιαιτερότητα των

διανοουμένων – οι μάζες δεν βλέπουν πλέον στην τεχνολογική ανάπτυξη την πηγή της υλικής προόδου.

Η πολιτική σημασία της γενικευμένης εχθρότητας προς την τεχνολογία και, κατά συνέπεια, προς την Αμερική έγκειται στο γεγονός ότι *όλοι* είναι τρομοκρατημένοι. Όλοι τείνουν να σκέφτονται μαζί με τον Μεφίστο από τον *Φάουστ* του Γκαίτε: «Τα στοιχεία συνωμοτούν μ' εμάς και η καταστροφή είναι ο στόχος».

Φαίνεται ότι το επιχείρημα έχει ως εξής: Η απελευθέρωση των φυσικών δυνάμεων χαρακτηρίζει περισσότερο τις πρόσφατες τεχνολογικές εξελίξεις απ' ό,τι η διαρκής βελτίωση των μεθόδων παραγωγής. Η αλυσιδωτή αντίδραση της ατομικής βόμβας, λοιπόν, μπορεί εύκολα να γίνει το σύμβολο για μια συνωμοσία μεταξύ του ανθρώπου και των στοιχειωδών δυνάμεων της φύσης, οι οποίες, όταν πυροδοτηθούν από την ανθρώπινη τεχνογνωσία, ίσως μια μέρα να πάρουν την εκδίκησή τους και να καταστρέψουν κάθε ζωή στην επιφάνεια του πλανήτη και ίσως ακόμη και τον πλανήτη τον ίδιο. Καλώς ή κακώς, όταν οι Ευρωπαίοι σκέφτονται την τεχνολογία δεν έχουν στο μυαλό τους μια τηλεόραση για κάθε σπίτι αλλά το σύννεφο μανιταριών πάνω από τη Χιροσίμα. Αυτή η πυρηνική βόμβα ρίχτηκε από τις Ηνωμένες Πολιτείες και οι ΗΠΑ βρίσκονταν ήδη στην πρώτη γραμμή για την ανάπτυξη των πυρηνικών όπλων. Ως αποτέλεσμα, η αμερικανική πολιτική ισχύς ταυτίζεται ολοένα και περισσότερο με την τρομακτική ισχύ της τεχνολογίας, με μια υπέρτατη και ακαταμάχητη δύναμη καταστροφής.

Η συνηθισμένη απάντηση σ' αυτή την τρομακτική εικόνα της Αμερικής είναι ότι η πυρηνική ενέργεια στα χέρια της Αμερικανικής Δημοκρατίας [Republic] είναι βέβαιο ότι θα χρησιμοποιηθεί για σκοπούς άμυνας ή αντιποίνων. Από τη στιγμή που αυτό το εργαλείο βρίσκεται στα χέρια μιας ελεύθερης χώρας, συνεχίζει ο συλλογισμός, είναι βέβαιο ότι θα εξυπηρετεί τους σκοπούς της ελευθερίας σε όλο τον κόσμο.

Το επιχείρημα αυτό έχει πολλές αδυναμίες, από τις οποίες καθόλου αμελητέα δεν είναι η απρόβλεπτη φύση της ίδιας της έννοιας της ελευθερίας. Η ελευθερία μπορεί να διασφαλίζεται με

νόμους πολύ λιγότερο απ' ό,τι η δικαιοσύνη – ένα νομικό πλαίσιο που θα προσπαθούσε να διασφαλίσει τη μονιμότητα της ελευθερίας όχι μόνο θα σκότωνε όλη την πολιτική ζωή, αλλά θα καταργούσε ακόμη και τη δυνατότητα του απρόβλεπτου, χωρίς την οποία η ελευθερία δεν μπορεί να υπάρξει.

Ωστόσο, υπάρχουν χειρότερα προβλήματα με το σύνηθες επιχείρημα ότι η διατήρηση της ελευθερίας δικαιολογεί τη χρήση μέσων βίας, και ότι η βία που χρησιμοποιείται για χάρη της ελευθερίας πάντα θα σέβεται ορισμένους περιορισμούς.

Τελικά, το επιχείρημα αυτό στηρίζεται στην πεποίθηση ότι είναι καλύτερο να είσαι νεκρός παρά σκλάβος. Βασίζεται σε μια πολιτική φιλοσοφία που, από τους αρχαίους ακόμη, θεωρούσε το θάρρος ως την κατ' εξοχήν πολιτική αρετή – η μόνη αρετή χωρίς την οποία η πολιτική ελευθερία είναι ολότελα αδύνατη.

Αρχικά, η πατροπαράδοτη αντίληψη ότι το θάρρος αποτελεί την ύψιστη πολιτική αρετή βασιζόταν σε μια προ-χριστιανική φιλοσοφία που θεωρούσε ότι η ζωή δεν είναι το ιερότερο των αγαθών και ότι υπάρχουν προϋποθέσεις υπό τις οποίες δεν αξίζει να την έχεις. Για τους αρχαίους, τέτοιες συνθήκες δημιουργούνταν όποτε το ανθρώπινο υποκείμενο παραδόθηκε απόλυτα στις ανάγκες διατήρησης μιας καθαρά ζωώδους ύπαρξης και, επομένως, κρίθηκε ανίκανο για την ελευθερία. Αυτό μπορούσε να συμβεί στην περίπτωση της δουλείας, ας πούμε, ή στην περίπτωση μιας ανίατης ασθένειας – και στις δύο περιπτώσεις, η αυτοκτονία θεωρούνταν η κατάλληλη λύση που απαιτεί το θάρρος αλλά και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια.

Με την επικράτηση του χριστιανισμού στον δυτικό κόσμο και ιδιαίτερα της εβραϊκής αντίληψης για την ιερότητα της ζωής καθαυτής, αυτός ο κώδικας ατομικής ηθικής, όπως ήταν γνωστός σε όλο τον αρχαίο κόσμο, απώλεσε την καθολική εγκυρότητά του. Οι πόλεμοι μπορούσαν να δικαιολογηθούν για θρησκευτικούς λόγους αλλά όχι για το πεδίο της εκκοσμικευμένης πολιτικής ελευθερίας καθαυτής. Παρομοίως, μια εκτεταμένη σφαγή –ευρέως γνωστή στον αρχαίο κόσμο– θα μπορούσε να συμβεί, αλλά δεν θα

μπορούσε πλέον να δικαιολογηθεί. Σε γενικές γραμμές, ο δυτικός πολιτισμός συμφώνησε ότι, όπως θα έλεγε ο Καντ, τίποτα δεν πρέπει να συμβεί κατά τη διάρκεια διεξαγωγής ενός πολέμου που θα καθιστούσε αδύνατη μια μελλοντική ειρήνη. Αυτή η συμφωνία δεν είναι πλέον καθολική.

Με την εμφάνιση των πυρηνικών όπλων τόσο ο εβραιο-χριστιανικός περιορισμός για τη βία όσο και η αρχαία έκκληση για θάρρος έχουν, για εύλογους λόγους, καταστεί άνευ νοήματος, και μαζί τους όλο το πολιτικό και ηθικό λεξιλόγιο με το οποίο ήμασταν συνηθισμένοι να συζητάμε γι’ αυτά τα θέματα. Οι περιορισμοί μπορούν να εφαρμοστούν στην πραγματικότητα μόνο σε προβλέψιμες εξελίξεις. Δεν μπορούν να προσδοκούν στη λεγόμενη «τεχνική του αιφνιδιασμού» την οποία ο Ρεϊμόν Αρόν πρόσφατα ανέλυσε ως το κεντρικό γεγονός του Ά Παγκοσμίου Πολέμου, και η οποία, όσο βρισκόμαστε παγιδευμένοι στη διαδικασία της εξέλιξης της τεχνικοποίησης, αναπόφευκτα θα παράγει νέα «θαυματουργά» όπλα. Υπό αυτές τις συνθήκες, στην πραγματικότητα, τίποτα δεν είναι πιθανότερο απ’ αυτά τα «θαύματα».

Πράγματι, ακόμη και οι σημερινές μας δυνατότητες για καταστροφή έχουν ήδη ξεπεράσει κατά πολύ τους αυτονόητους περιορισμούς των προηγούμενων πολέμων. Και αυτή η συνθήκη έχει φέρει σε επισφαλή θέση αυτή την ιδιαίτερη αξία του θάρρους. Η θεμελιώδης ανθρώπινη προϋπόθεση του θάρρους είναι ότι ο άνθρωπος δεν είναι αθάνατος, ότι θυσιάζει μια ζωή που μια μέρα θα του αφαιρούνταν ούτως ή άλλως. Κανένα ανθρώπινο θάρρος δεν θα ήταν νοητό αν η συνθήκη της ανθρώπινης ζωής ήταν παρόμοια

με αυτή όλων των ειδών. Οι αθάνατοι θεοί της Ελλάδας έπρεπε να εγκαταλείψουν αυτή την αρετή, το θάρρος, στους θνητούς ανθρώπους. Όλες οι άλλες ανθρώπινες αρετές θα μπορούσαν να αποκαλυφθούν με θεϊκή μορφή, θα μπορούσαν να θεοποιηθούν και να γίνουν αντικείμενα λατρείας ως θεϊκά χαρίσματα. Μόνο το θάρρος αρνείται στους αθάνατους – εξαιτίας της αιώνιας παρουσίας της ύπαρξης, το διακύβευμα δεν είναι ποτέ ιδιαίτερα υψηλό. Αν η ζωή δεν αφαιρούνταν με κανονικό τρόπο από τον θνητό άνθρωπο μια μέρα ούτως ή αλλως, αυτός δεν θα μπορούσε να το ρισκάρει. Το διακύβευμα θα ήταν πολύ υψηλό, το απαιτούμενο θάρρος θα ήταν κυριολεκτικά απάνθρωπο, και η ζωή δεν θα παρουσιαζόταν ως το ύψιστο αγαθό, θα μετατρεπόταν στο κύριο ανθρώπινο μέλημα, υπερισχύοντας όλων των άλλων θεωρήσεων.

Στενά συνδεδεμένο με αυτό το γεγονός βρίσκεται ένας άλλος περιορισμός του ανθρώπινου θάρρους – η πεποίθηση ότι οι επόμενες γενιές θα καταλάβουν, θα θυμούνται και θα σέβονται τη θυσία του θνητού ανθρώπου. Ο άνθρωπος μπορεί να είναι θαρραλέος μόνο από τη στιγμή που γνωρίζει ότι οι όμοιοί του θα συνεχίζουν να ζουν μετά απ' αυτόν, ότι εκπληρώνει μια λειτουργία σε κάτι μονιμότερο από τον ίδιο του τον εαυτό – «το αιώνιο χρονικό της ανθρωπότητας», όπως το έθεσε κάποτε ο Φώκνερ. Έτσι, στην αρχαιότητα, όταν οι πολεμοι ήταν πιθανό να τελειώσουν με την εξόντωση ή την υποδούλωση ολόκληρων λαών, ο νικητής αισθανόταν υποχρεωμένος να προφυλάξει για τους μεταγενέστερους τα κατορθώματα και το μεγαλείο του εχθρού. Έτσι, ο Όμηρος τραγούδησε τον έπαινο του Έκτορα και ο Ηρόδοτος κατέγραψε την ιστορία των Περσών.

Το θάρρος, υπό τις συνθήκες του σύγχρονου πολέμου, έχει απωλέσει το παλιό του νόημα. θέτοντας σε κίνδυνο την επιβίωση ολόκληρης της ανθρωπότητας κι όχι τη ζωή ενός μεμονωμένου ατόμου ή ακόμη και ενός ολόκληρου λαού, ο σύγχρονος πόλεμος πρόκειται να μετασχηματίσει τον μεμονωμένο θνητό άνθρωπο σε ένα συνειδητό μέλος του ανθρώπινου γένους, για την αθανασία του οποίου πρέπει να αισθάνεται σίγουρος ώστε να είναι θαρραλέος και για την επιβίωση του οποίου πρέπει να πασχίζει

περισσότερο από καθετί άλλο. Ή, για να το θέσουμε διαφορετικά, ενώ σίγουρα υπάρχουν προϋποθέσεις υπό τις οποίες η ανθρώπινη ζωή δεν αξίζει να υπάρχει, δεν μπορεί να ισχύει το ίδιο για την ανθρωπότητα. Από τη στιγμή που ένας πόλεμος μπορεί έστω και νοητά να απειλήσει τη συνέχιση της ύπαρξης του ανθρώπου πάνω στη γη, η επιλογή ανάμεσα στην ελευθερία και τον θάνατο έχει απωλέσει την παλαιά αξιοπιστία της.

Όσο η Ευρώπη παραμένει διαιρεμένη, δύναται να έχει την πολυτέλεια να υπεκφεύγει αυτών των πολύ ενοχλητικών προβλημάτων του σύγχρονου κόσμου. Μπορεί να συνεχίσει να προσποιείται ότι η απειλή για τον πολιτισμό μας προέρχεται από έξω, και ότι η ίδια κινδυνεύει από δύο εξωτερικές δυνάμεις, την Αμερική και τη Ρωσία, που είναι εξίσου ξένες. Τόσο ο αντιαμερικανισμός όσο και η ουδετερότητα είναι, κατά μία έννοια, σαφείς ενδείξεις ότι η Ευρώπη δεν είναι προετοιμασμένη αυτή τη στιγμή να αντιμετωπίσει τις συνέπειες και τα προβλήματα της δικής της εξέλιξης.

Αν η Ευρώπη ήταν ενωμένη, συγκεντρώνοντας μεγάλους βιομηχανικούς πόρους σε υλικά και ανθρώπινο δυναμικό, και αρκετά ισχυρή ώστε να κατασκευάσει τα δικά της πυρηνικά εργοστάσια και όπλα, αυτή η οδός διαφυγής θα έκλεινε αυτόματα. Τότε η συζήτηση, που σήμερα υποκρίνεται τη συζήτηση περί της εξωτερικής πολιτικής, σύντομα θα έδειχνε το πραγματικό της πρόσωπο. Η σημερινή αποξένωση της Ευρώπης από την Αμερική θα έπαιρνε τέλος, διότι θα γινόταν έκδηλο ότι η τεχνολογική

ανάπτυξη έχει τις ρίζες της στη σύνολη ιστορία της Δύσης και ότι, αντί να είναι μια αμερικανική υπόθεση, έφτασε στην κορύφωσή της αρχικά στην Αμερική.